

A DEVOTIO MODERNA A DUNAI ORSZÁGOKBAN (CSEHORSZÁG, AUSZTRIA, MAGYARORSZÁG)

MEZEY LÁSZLÓ

A prereformációs és humanista törekvések különös találkozása volt a középkor végi Európa eszmetörténeti útjainak egyikén, az akkor valóban „*via modernán*”, a pietásnak az a megjelenési formája, amit *Devotio Modernának* nevezünk. Magyarországi sorsát a hazai kutatás — teljes egészében — nem tisztázta. Az első úttörő Mályusz Elemér volt, aki az új áhítatosság és a pálosok kapcsolatairól írt, főként Meestwerdt emlékezetesen szép könyvének hatása alatt. Meestwerdt, majd Huizinga az új devóció németalföldi sajátosságait ismertette meg a magyar kutatókkal, sőt az utóbbi Szerb Antal remek tolmácsolásában az érdeklődő műveltek fogalomvilágába is bevitte azokat. Kardos Tibor a perspektívát Itália felé tágította, Gábiel Asztrik pedig Párizs felé is tudott vetni egy pillantást. Magam első fiatalkori próbálkozásomat, bölcsészdoktori disszertáció formájában, e kérdés tárgyalására szántam; figyelmemet azonban a cseh és magyar jelenségek paralelljének megállapítására korlátoztam. Az Egyetemi Könyvtár kéziratárában töltött éveim folyamán e kitűnő Bibliotheca kódexeivel való foglalkozás, az első kutatói tapasztalatokat a középkor-európai devótus irodalom java termésének ismeretével növelte is, gazdagította is. Meg kell vallanom még, hogy ez az újabb tájékozódás a Könyvtár tudós Moderátora és a kódexkatalógus készítésével bajlódó kéziratáros között gyakran ismétlődő erasmusi hangulatú colloquiumokkal sokat nyert. E beszélgetéseknek kései gyümölcse ez a dolgozat is.

*

A *Devotio Moderna* a későközépkori európai feudalizmus válságának egyik kísérő jelensége.¹ A következőkben három dunai ország, Cseh- és Magyarország, valamint Ausztria krízisét kísérő hasonló fenomén tárgyalásának néhány problémáját szeretném bemutatni. Az említett országok egy sajátosan zárt földrajzi térségben és úgy helyezkednek el, hogy egymással a XIV–XV. századfordulótól kezdve ismételten államközi kapcsolatra léptek perszonáluniók formájában. Ez az együttélés az első világháború végéig tartott, és ez országok művelődésének történetében is sok paralellizmust hozott létre. Így érthető, hogy a legutóbb F. Graus által mesterien bemutatott krízise a cseh korona orszá-

¹ Graus, František: Die Krise im 14. und 15. Jahrhundert, III Syposion Pragense, Smolenice 1969. szep. 3–6. (kézirat) és korábban (kevésbé részletesen): Die erste Krise des Feudalismus = Zeitschrift für Geschichte 4 (1955) 552–559. l.

gainak természetes párhuzamok bemutatását teszi lehetővé a későközépkori Hungaria kultúrhistóriájában, közelebbről pedig irodalmában.² Nem tartom magam arra illetékesnek, hogy itt és ez alkalommal azonnal kitérjek e parallel jelenségek és a magyarországi feudalizmus nemzeti sajátosságai közötti kapcsolatok okainak vizsgálatára. De az mégis bizonyos, hogy a három szomszédos ország válságjelenségei — eszmetörténeti következményeikben — sok hasonlóságot, néha egyezést mutatnak. Ezek közül a feltűnőbbeket, figyelemre méltóbbakat szeretném — irodalmi források segítségével — itt vizsgálni.

A Devotio Moderna a középkorvégi egyház válságának terméke, mely a kor épületes, ájtatos irodalmát tekintélyes mértékben hatása alatt tartotta.³ Az új devóció kétségtelenül válság—jámborság, melyet régi vallásos és egyházi értékeknek a nagy skizma évtizedeiben kérdésessé válása idézett elő.⁴ Fogalom és kifejezés válságának megformálását azonban a virágzó középkor és a jelentkező korahumanista gondolkodás egyaránt befolyásolta.⁵ Történetileg leginkább megfogható németalföldi formájában ez olyan mértékben igaz, hogy sokak számára ma is reprezentatív holland-flamand vallásosságnak számít.⁶ Az irodalom nagy része valóban mint tipikusan németalföldi religiositást tárgyalja. Jobban mondva — ha nem is általánosítva — a Devotio Moderna a Németalföldek új devóciója a középkor végén.⁷ Azonban egy ilyesfajta exkluzivitás — pátriája javára — éppen nem volt bizonyos Johannes Busch, a németalföldi devotusmozgalom egyik protagonistája és első krónikása számára. Kortársi beszámolójának, a *Chronicon Windesemensene*nek ugyanis mindjárt az elején azt mondja, hogy devotus férfiak és nők sok gyülekezete létezik mind a germán, mind az itáliai földeken (*multae devotorum et devotarum congregationes in Germanico et Italico orbe*).⁸ Geerd Groote maga, a fődevotus „*ama földek, tehát a Németalföld devotio modernájának atyja és kezdete*” (*magister Gerardus Magnus origo fuit et pater primus omnium hominum modernae devocionis huius patrie*).⁹ Ennek következtében helyénvalóbbnak látszik a Devotio Modernat mint

² Magyarország története I., Budapest 1964, 91—118. l.

³ Post E. R.: *De Moderne Devotie* 1950 (bibliogr.).

⁴ Különösen a kortársak megnyilatkozásai tanúskodnak erről: így Ludolf sagani (Szi-lézia) apát *Tractatus de longaevo schismate*, ed.: Archiv für Österreichische Geschichte 60 (1880) 343 kk.; publicisztikai-polemikus megnyilatkozások: Blimetzrieder Fr. *Literarische Polemik zu Beginn des grossen abendländischen Schismas* (Kardinal Petrus Flandrin, Kardinal Petrus Amelii, Konrad von Gelnhausen.) = Publikationen des Öst. Hist. Instituts in Rom 1 (1910).

⁵ Winter, Eduard: *Frühhumanismus, seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert*, Berlin 1964.

⁶ Haass R.: *Lexikon für Theologie und Kirche* III (1959) 314; Huizinga, a devotio moderna „niederländische regulierte Form”-ját említi (*Herbst des Mittelalters*, 1965 Stuttgart, 271).

⁷ Cavallera F. (*Enciclopedia Cattolica* IV. 1511) óvatosabban így határozza meg: *Movimento di rinnovamento religiosa che, sorto nei Paesi Bassi nella seconda metà del sec. XIV, sviluppò soprattutto in quella regione e nella Germania occidentale fino al sec. XVI, nei vari paesi cattolici...*

⁸ *Des Augustinerpropstes Johannes Busch Chronicon Windeshemense und Liber de reformatione monasteriorum* bearb. von Karl Grube = *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete*, XIX, Halle 1886, 8. l.

⁹ Uo.

az európai krízisnek, pontosabban egyházválságnak többé-kevésbé mindenütt jelenlevő (in Germanico et Italico orbe) jelenségét tárgyalni.

Lényegében már Huizinga hasonló véleményen volt: a *Középkor alkonyában* utalt ugyanis a francia és németalföldi *Devotio Moderna* megkülönböztető jegyeire.¹⁰ Eduard Winter érdeme azonban, hogy még a harmincas években a cseh *Devotio Moderna* alkotó elemeit — a mozgalom főképviselőinek és műveiknek elemző vizsgálata után — bemutatta.¹¹ Téziseit Winter újabban ismét felelevenítette és részben újra fogalmazta.¹² Azonban úgy látszik, hogy Winter világosan és meggyőzően megfogalmazott nézetei a kizárólagosan németalföldi *Devotio Modernára* vonatkozó, közhelyszerű elképzelésen semmi lényeges változtatást nem értek el.

A szabályos hollandiai-flamand formában a *Devotio Moderna* a Fraterherken (a Közös Élet testvérei) és a windesheimi augusztinus kongregáció kánonjain át intézményesült.¹³ Ezek a szerzetes alakulatok viszont egészükben is a devótusmozgalmat szolgálták. Hasonló módon látja Winter Cseh- és Morvaország többnyire a XIV. században alapított kis, vagy közepes nagyságú ágostonos kánonok-kolostoraiban egyrészt, másrészt a szintén az évszázadban keletkezett karthauzi kolostorokban az országok új jámborságának támaszpontjait.¹⁴ Ehhez a szemlélethez akkor is közel jutunk, ha a vonatkozó viszonyokat Ausztriában és Magyarországon kutatjuk és megállapítjuk.

Cseh- és Morvaországban (a Glatz grófsággal) a XIV. és XV. században összesen 12 (többnyire igazán szerényen javadalmazott) ágostonos káptalant alapítottak és pedig egyetlen kivételtől (Borovaný Dél-Csehországban) eltekintve, kizárólag a Luxemburgok idejében.¹⁵ Egyébként régebbi alapítású kanóniak egyáltalában nem is léteztek, ha nem számítjuk a Přemyšl-kor premontrei apátságait.¹⁶ Ugyanez áll a cseh-morva carthusiákról. Akkor négy ilyen létezett, valamennyi a XIV. század alapítása.¹⁷ Tisztán számszerűen nézve a dolgot, az ágostonos kánonok és karthauzi kolostorok időrendi elhelyezkedése a Luxemburg-kor — talán mondhatjuk — alapítási dühéről tanúskodik, valamint ennek a cseh válságkorszak jelenségeinek összképével való összefüggésről. Ez lényegileg azt jelentené, hogy ezeknek a mozgalmas évtizedeknek embere, a maga korában felfogása szerint, jól fegyvermezett szerzetesek imádságainak segítségétől várta, sokszor mesterségesen felkorbácsolt bizonytalanság érzetének megnyugtató lecsillapítását.¹⁸ Ilyeneknek tartották, különösen a raudnitzi (Růdnice) Consuetudok szerint reformált ágostoni kánonkokat és a karthauziakat.

¹⁰ Huizinga im. (id. kiadás) 246—247., 272. l.

¹¹ Winter E., Tausendjahre Geisteskampf im Sudetenraum, Salzburg-Leipzig 1935. 102—195. l.

¹² Ua. Frühhumanismus, 165—177. l.

¹³ Busch; Chronicon Windeshemense cap. III, (id. kiadás 12—14); Canonorum regularium sodalitates, Vraou 1954, 38—39; Giroud Ch., L'ordre des chanoines réguliers de Saint-Augustin et ses diverses formes de régime interne, Martigny 1961, 153—159. l.

¹⁴ Winter, Tausend Jahre, 120—125. l.

¹⁵ Žak A.: Österreichisches Klosterbuch, Wien 1912, 43—44. l.

¹⁶ Uo. 51—58, 59—62. l.

¹⁷ Uo. 142—146. l.

¹⁸ Winter, Tausend Jahre, 127. l.; ehhez adatok: Borový Cl., Libri erectionis archidioecesis Pragensis saec. XIV. et XV., Pragae 1875.

A tárgyalt korszakban az osztrák hercegek tartományaiban (beleértve Tirolt, Karintiát), továbbá a salzburgi hercegezségben, kereken huszonöt ágostonos kanonok kolostor, közöttük négy székeskáptalan létezéséről tudunk.¹⁹ E tekintélyes számból hét esik a XV. századra. Ezekkel az új alapításokkal az osztrák kanonok-szerzetesség — két évszázados mozdulatlanság után — teljesen új utakra tért. Első virágkorában a gregoriánus reformmozgalmak egyik főképviselőjeként jelent meg az osztrák tartományok történetében, mely első-sorban a klérus, sőt éppen a székesegyházi klérus reformjára törekedett.²⁰ Az új kanóniak alapításánál követett célkitűzés úgy látszik, sokkal szerényebb volt. Feltűnést kerülő létükkel és működésükkel jobban beleilleszkedtek, a késő középkori társadalom egyre inkább hangsúlyozottan polgári körülményei közé. Kis létszámú konventjeik, amelyek éppen létszám-viszonyaik folytán liturgikus tekintetben és szertartásaikban is igénytelenebbek voltak,²¹ határozottan különböznek a XI–XII. században alapított Stifteknél (pl. Klosterneuburg, St. Florian) arisztokratikus pompájú religiositásától. De azért az új ágostonos prépostságok sem voltak koruk számára jelentéktelenek.

E kanóniakban a raudnitzi kanonokok *Devotio Modernájának* szelleme élt tovább,²² melyen a windesheimi kanonoki reform is érződött. 1465-ben ugyanis megkísérelték St. Dorotheát (Bécs), Dürnsteint, Rottenmant, Wiener-Neustadtot és a nagy prágai érsek, Arnošt von Jenstein kedves alapítását, Glatzot egy, a windesheimi mintájára szervezett kongregációba egyesíteni.²³ Sokat mondó példa arra, hogy az európai *Devotio Moderna* földrajzilag és kronológiailag oly különbözően elhelyezkedő jelenségei és törekvései intézményszerűen is találkozhattak. Ez azonban már azután történt, hogy a rudnicei vagy raudnitzi Consuetudok szerint intézményesült prágai *Devotio Moderna* a salzburgi érseki tartomány szerzetesi reformján tevékenykedő Nicolaus Cusanusnak nagy segítséget nyújtott.²⁴ A bajor Indersdorfon, Ranshofenen és Diessenén át²⁵ lassanként elterjedő cseh Consuetudo képes volt még a XI. századtól kezdve a bajor kanonokságot uralma alatt tartó marbachai (Elszász) Consuetudot is kiszorítani. A Cusanus-féle Statutumoknak, melyeket Eusebius Amort különböző bajor és osztrák ágostonos Stifteknél kézírataiból közölt, mindenesetre ez a címe: *Statuta ordinis sancti Augustini iuxta regulam canonicorum secundum observantiam Pragensis dioecesis*.²⁶

¹⁹ Zak im. 28—43. l.

²⁰ Dereine Ch.: Chanoines. La réforme grégorienne. Diction d'hist. et géogr. eccl. XII 379—380.

²¹ Adatok: Zak i. h. (19. j.) Pl. Schrattental 1 prépost, 5 kanonok; vö. Winter, Tausend Jahre.

²² Zibermayr, (l. 24. j.) 15., Redlich A.,

²³ Zak im. 40. l.

²⁴ Zibermayr I., Die Legation des Kardinals Cusanus und die Ordensreform in der Kirchenprovinz Salzburg, Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 29. H. Münster/W. 1914, 21—24, 31—33 és 57—62. l.

²⁵ Uo. 23. l.

²⁶ Amort E.: Vetus disciplina canonicorum regularium et saecularium... I, Venetiis 1748, 55; cap. IV. Statuta Canonicorum Regularium, recepta Saeculo XIV. in pluribus Canoniciis Bavariae, Austriae et Bohemicae ex Ms. Codice Undensi [Indersdorf] 505—523. l.

Ami az osztrák karthauziakat illeti, a belső-ausztriai Habsburg-törzstartományokban hét carthusia létét állapíthatjuk meg. Három közülük a XIV. sz. előtről való (Seiz — Zajc 1115; Jirkloster 1174; Bistra 1260), valamennyi Szlovéniában létezett. Három további Alsó-Ausztriában volt (Maurbach, Gaming, Aggsbach) és a XIV. sz.-ban keletkezett, a negyedik a dél-tiroli Schnals.²⁷

Így 20 ágostoni prépostság, 8 karthauzi kolostor, összesen 28 új alapítás a cseh-morva, valamint osztrák Devotio Moderna fő képviselőinek javára történt. A 12 cseh-morva kanonok kolostorból kettő (Karlov — Karlshof Prágában és Sadská) császári alapítás (IV. Károly: 1351, ill. 1362). Hatot érsekek és püspökök, négyet nemesek (Olmütz/Mindenszentek) alapítottak.²⁸ Ausztriában²⁹ St. Ulrich Wiener Neustadt III. Frigyes császárnak köszönhetette alapítását (1460) — négy más Stift viszont az ország nemeseinek. Viszont valamennyi között a legjelentősebb a bécsi St. Dorothea, a polgári származású Andreas Plank, udvari kancellár alapítása. A stájerországi Rottenmann is Wolfgang Diez nevű polgár alapította. A cseh karthauzi kolostorok alapítója: János király (Smichov/Prága, 1342), János morva őrgróf (Königsfeld/Brünn, 1373), Albrecht von Sternberg, litomyšli püspök, később magdeburgi érsek (Tržek 1374) az olműci kolostoré (Dolany, 1379) pedig különböző morva urak. Ausztriában a két főkolostor Mauerbach és Gaming Habsburg-alapítások voltak (Szép Fülöp herceg 1330, ill. Sánta Albert). Aggsbach alapítója a tartományi marsall, Heidenreich von Maissau (1380).

A fejedelmi alapítók nyilván a rájuk amúgy is nagy befolyással levő, papi rendbeli tanácsosaik által szánták rá magukat az alapításokra, másrészt az alapító érsekek, püspökök is valamikor a kancellária tagjai voltak.³⁰ (Andreas Plankról már külön megemlékeztünk.) Így tehát joggal beszélhetünk arról, hogy a Devotio Moderna alapítások nagy része Cseh- és Morvaországban, Ausztriában az udvari értelmiség érdeklődésének és korszerű törekvéseinek köszönhető. Ez viszont ismét Burdach nézeteit igazolja, aki kancelláriát, cseh korahumanizmust és Devotio Modernát világos összefüggésben látott. Ezek a humanistakatólikus-reformer gondolatoknak szentelt helyek a huszita időkben nagyrészt elpusztultak.³¹ Ez a tény mintha arra figyelmeztetne, mennyire másként fogták fel a koruk válságának megoldását egyházi reform és vallásos megújulás útján, udvari emberek és a nép vezérei.

*

²⁷ Žak i. m. 142—144. l.

²⁸ A hat egyházi alapítás: Raudnitz/Rudnice 1333; Jan Dražić prágai pp.; Rokitzan/Rokicany 1369; Arnošt z Pardubice prágai érsek; ugyanaz Jaroměř 1356; Landskron 1371; Peter Jelito, litomyšli püspök; Sternberg 1371; Albert magdeburgi érsek; Treboň/Wittingau 1367; a Rosenberg testvérek; Borovaný/Forbes 1454; Peter Reichsritter von Linden; Fulnek 1389; Benedikt z Kravarž; Olmütz/Mindenszentek 1391/1493 több morva nemes család: l. Žak i. m. 43—44. l.

²⁹ A következőkhöz uo. 38—43; a Dorotheenstift és A. Plank szerepe, Rupprich W., Das Wiener Schrifttum.

³⁰ Winter, Frühhumanismus 58—64. l., uo.: K. Burdach és iskolája felfogásának kritikája; a luxemburg-kancellária főalakja, Johann von Neumarkt nem szerepel az alapítók között.

³¹ Olmütz, Treboň és Borovaný kivételével többé nem is álltak helyre: Žak (28. j.).

Magyarország lényegében nem állt távol a nyugati szomszédainál megfigyelhető fejlődéstől. Nagy nehézség nélkül lehetséges itt is az új jámborság egyidejű megjelenéséről tanúskodó tényeket megállapítani. Mindazonáltal a vonatkozó magyar dolgok megfigyeléséből a *Devotio Moderna* Magyarországon és melléktartományaiban kialakult sorsának képe differenciáltabb vonásokban rajzolódik ki.

Az előzményekre nézve azt kell főként figyelembe venni, hogy Magyarország egyházi kultúráját a magyar kereszténység kezdeteitől fogva, nem jelentéktelen mértékben keleti egyházi hatások is meghatározták.³² Ez az állapot az utolsó Árpádok uralkodásának idejéig tartott. Még a XIV. sz. elején is léteztek az országban néhol görög rítusú szerzetes- vagy félszerzetes közösségek. Így a Pentele-sziget Szent Panteleimon kolostorában görög beginák.³³ És néha úgy tűnik, hogy Magyarország a már két és fél évszázada bekövetkezett schismáról csak az Anjou-kor elejétől vesz igazán tudomást. Az Anjou-ház, mely a csehországi Luxemburgokkal a közös Plantagenet leszármazás révén rokonságban volt,³⁴ azután bezárta a nevezetes tradíciókkal rendelkező magyar-bizánci kapcsolatok kapuit, hogy az Észak-Balkánon erőszakos terjeszkedési politikájának szabad utat biztosítson. Ennek az érdekében hirdettek ismételten keresztes hadjáratokat Bulgária, a Havasalföld és Moldva schismaticusai ellen.³⁵

Ezeknek a XIV. század elején már évszázados múltra visszatekintő, ekkor azonban véget érő déli kapcsolatokon kívül voltak még mások is, melyek dél felől a magyar kultúrát mindenekelőtt meghatározták, és egészen latin jelleget adtak neki. Ezek a hatások Itáliából érték az országot, és csak erősödtek, miután az Anjouk nápolyi ágából kerültek a magyar trónra uralkodók.³⁶

Ebből az összefüggésből kiindulva kíséreljük meg a már ismert párhuzamokat a cseh és osztrák viszonyok megismerése után, e válságos kor magyarországi történetében is megkeresni. Egy példával kezdhetjük. Dörögdi Miklós, egri püspök Nagy Lajos hű tanácsadója,³⁷ urának meghagyására követségben járt Prágában IV. Károly császárnál. Nem sokkal később a Segedelemvölgyének (*Vallis auxilii*) nevezett³⁸ karthauzi kolostort alapította Eger közelében és a püspöki városhoz még közelebb (Felnémet mellett) Mária Magdolna tiszteletére³⁹ egy pálos kolostort. Mindkét kolostor a püspök birtokain létesült, és nyert — különösen a carthusia — megfelelő javadalmazást (1348 körül). Mintegy másfél évtizeddel ezután Lajos király — különben Mátyás mellett a pálosok

³² Moravcsik Gy.; *The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary*, = *Studia Byzantina*, Budapest 1967, 326—340. I.; Mezey L., „Ungarn und Europa im 12. Jahrhundert” *Kirche und Kultur zwischen Ost und West. — Probleme des 12. Jahrhunderts. Vorträge und Forschungen*. XII. Konstanz—Stuttgart 1969, 255—272. I.

³³ Moravcsik, i. h. 335. I.; és ua. *Görög monostorok Szent István korában*, = *Szent István Emlékkönyv*, I, Bp., 1938, 419. I.

³⁴ Hóman B. — (Szekfű Gy.); *Magyar történet* II, Bp., 1936, 149—152. I.

³⁵ Magyarország története I. Budapest, 1964, 168. I.

³⁶ Kardos T.; *A humanizmus kora Magyarországon*, 1955, 76. I.

³⁷ Bartalos Gy.; *Felsőtárkány. Adatok az egri egyházmegye történetéhez* II, Eger, 1902, 154—56.; Dedek Crescens L.; *A karthausiak Magyarországon*. Bp., 1889, 134—135. I.

³⁸ Schmitt N.; *Episcopi Agrienses. Tyrnaviae* 1776, 292. I.

³⁹ *Cod. lat. univ.* 115. 50.: „Anno 1347 dominus Nicolaus episcopus cum consensu capituli fundare cepit hoc monasterium ad honorem beate Marie Magdalene...”

legnagyobb kedvelője — szintén hozzákezdett a Bakony délnyugati szegélyén a Szent Mihály völgyének mondott lövöldi (Városlőd) karthauzi kolostor alapításához.⁴⁰ A lövöldi „néma barátok” hatalmas birtokokhoz jutottak,⁴¹ és miután Mátyás királyban újabb nagy pártfogóra leltek,⁴² a XVI. század közepéig nagy tekintélyben álltak. A két említett karthauzi kolostoron kívül még két másik létesült már a XIV. sz. elején. Mindkettő Szepesben, Menedékkő a Hernád szepesi völgyében és Lehnice a Dunajec mellett. Alapítóik a szepesi nemességből kerültek ki.⁴³

Szinte teljes ismeretlenségben van a magyarországi ágostonos kanonokok története. A fekete kanonokok mintegy húsz kolostoráról tudunk, s ezek többsége eléggé jelentéktelen, gyengén javadalmazott nemzetségi saját monostor (prépostság vagy perjelség).⁴⁴ Ezek sorsa a magyar történelemben valamelyes pontossággal vagy részletességgel talán soha sem lesz tisztázható, annyira jelentéktelen az írásos és más emléktanyag. A legtöbb alapítás még a XII. és XIII. századból származhat. Minden jel szerint a XIV. században — a Devotio Mo-

⁴⁰ Dedek Crescens, i. m. 137—139. l.

⁴¹ Vö. az Érdy-kódex névtelen karthauzijának helytálló nyilatkozatait rendjéről. Nyelv- emléktár V. 375—392.; vagyoni helyzetüket mutatja, hogy II. Ulászló III. (1498) decretuma 20. cikkelye értelmében a lövöldi karthauziak fél bandériumot (100 vérttest és 100 huszárt) állítottak ki, mint a győri, veszprémi és váci püspökök és a nagyobb javadalmú apátok és káptalanok.

⁴² Uo. 170—171.; Szilágyi Erzsébetet a konvent confraternitásába fogadta.

⁴³ Dedek Crescens, L. i. m. 82—120.

⁴⁴ Az ágostoni kanonokok magyarországi története mindmáig megíratlan, sőt az egykor létezett monostorokról még használható összeállítás sincs. Ezt elmondhatjuk a Fuxhofer—Czinár-féle Monasteriológiáról, de még Balics Lajos különben derék munkája (A román. kath. egyház története Magyarországon az Árpád-házi királyok alatt II/2. Bp., 1890, 283—284.) is igen hiányos. A tényleg létezett kanonokrendi kolostorok száma nem három, hanem legalább húsz körül lesz. A következő hozzávetőleges összeállítás Ortway Egyházi földleírása, Csánki Hunyadi-kori, Győrffy Árpád-kori történeti földrajza segítségével készült; természetesen nem végleges és hivatkozásait tekintve, távolról sem teljes. A kolostorokat a középkori egyházmegyei beosztás szerint csoportosítjuk. Esztergom: *Vágúj hely* (I. 45. j.); Győr: *Márcfalva-Horpács* (I. 47. j.); Pécs: *Apar* (Tolna m. Csánki VIII. 414, Ortway I. 257); *Koronc* (Tolna m. Ortway I. 253); *Töl* (Tul, Twul, Újdombóvár határában, Tolna m., Ortway I. 263, Csánki VIII. 455); *Siklós* (Szent Anna (Ortway I. 250, Csánki II. 466); *Ireg* (Ürög, Sz. Mária, (Ortway I. 238 — bár összekeveri a pálosok Ürög-feletti Jakab-kolostorával, Csánki II. 492); *Keresztúr* (S. Crux. Baranya m., Ortway I. 249, Győrffy I. 325—326); *Munkád* (Baranya m. Csánki II. 509, Győrffy I. 344); *Szentmária* (Assuág? Győrffy I. 272); *Szentgyörgy* (Bonakarenduc —, Verőce m. Ortway I. 265); Veszprém: *Bő* (Somogy m. Ortway II. 796, Csánki II. 595); *Bökénysomlyó* (Fejér m., Wenzel IX. 277, Bukensumlio, Balics i. m. 290—291.: „bakony-somlyói prépostság” — a helyes névalakhoz: Korácsnyi J. Magyar nemzetségek I. 284—286); Lulla (Szent László-hegy, Somogy m. Ortway II. 797); Bács: *Derzs* (Szent Szalvátor Bács m. Győrffy I. 217); Várad: *Dienesmonostora* (Ortway II, 771—772), *Pétermonostora* és *Bethlen*, (Fejér CD. 7/4, 120, 4/2, 461, Wenzel II. 28, 33), az előbbivel együtt a Becse-Gergelyké: Karácsnyi i. m. I, 217—218, a közös nemzetségi alapítás gyaníttatja a Dienesmonostorral egy rendhez tartozását (I. még 48. j.); *Vaska* (Ortway II. 746); *Kőmonostor* (Szerém m. Balics i. m. 283). A felsoroltakhoz kellene még számítani néhányat az „ismeretlen rendű” prépostságok közül, amennyiben azok a premontreiek hivatalos katalógusaiba (N. Backmund, Monasticon Praemonstratense III. Straubing 1956, 347—399, 412—414, 444—447) nem illeszthetők. Így tehát az ágostonos kanonokok rendje, kolostorai számát tekintve ugyan messze elmaradt a premontrei kanonokoké mögött (45 körül), de a ciszterciekét még megelőzi.

derna korában — csak egy kolostor járult a meglevőkhöz. Ez az ágostoniak kezében csak alig egy századig megmaradó Vágújhely a Stibor család alapítása.⁴⁵ Egy vágújhelyi kódex később a wittingauai (Třebon) ágostonos kanonokokhoz került.⁴⁶ Ebből mintha arra lehetne következtetni, hogy a két prépostság között valami kapcsolat létezhetett. Ha így áll a dolog, Vágújhely a rudnicei reform egyetlen magyarországi kolostora volna, és első lakói a huszita háborúban menekülő morva szerzetes kanonokok lennének. Egy nyugat-magyarországi kolostor (Márcfalva) úgy látszik St. Pölten tartozéka volt.⁴⁷ A dénesmonostori és a közelében létezett egy nemzetségbe tartozó bethlenmonostori prépostságok Consuetudoját — igen vékony száakkal — talán a párizsi Szent Viktor ordójához lehetne kötni.⁴⁸ Az összes többi ágostonos kanóniak minden valószínűség szerint a két magyar érseki tartományban egy közös káptalant tartó provinciát alkottak.⁴⁹ E laza szervezet azonban nem volt képes a kanonokság másik (fehér) ágával sikeresen versenyezni. A hatalmas premontrei Circaria Hungariae-ra gondolok 45 monostorával.⁵⁰

A magyar ágostonos kanonokok csak a XV. sz. elején tűnnek fel kissé konkrét körülmények között. Ekkoriban bizonyos kapcsolat állapítható meg a magyar kanonokok és Lodovico Barbo, Bartolomeo Colonna és Lorenzo Giustiniani kanonialis reformja s ezen keresztül az itáliai humanizmus docta pietasa között.⁵¹ A század végén még a bécsi St. Dorothea is mintha beleszólna a kanonoki augusztinizmus végső képének kialakulásába.⁵² Mindebből annyi máris megállapítható, hogy a cseh és osztrák devotus mozgalom intézményszerű

⁴⁵ Etthey Gy.—Csemegi J.; A Stibor család építkezései. = *Technika* 1942/2, 5—6.

⁴⁶ Dedek Crescens, L., *Magyar Könyvszemle*, 1894. 59—62. (Třebon / Wittingaut azonban tévesen karhauzi kolostornak mondja.)

⁴⁷ Fejér; *Codex diplom.* VII/a, 183.

⁴⁸ A két monostor ágostonos voltáról és lehetséges viktorinus kapcsolatáról írtam: Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI—XIV. század, Budapest 1960, 108; meg kell jegyeznem, hogy az ott említett párizsi Szent Genovéa a viktorinusoké volt, kissé bővebben *Notes lovaniennes sur la Complainte en vieux Hongrois*, = *Acta Literaria Acad. Scient. Hung.* 1969, 27—28. és 34—35.

⁴⁹ XII. Benedek (1334—1342) apostoli konstitúciója (Ad decorem ecclesiae, Amort i. m. 453—491) 19. pontjában előírja, hogy több érseki tartomány és az apostoli székek közvetlenül alávetett püspökség kanonokjai milyen egységekbe tömörülve tartsanak (négyévenként) káptalant. A magyarokra nézve azt rendeli, hogy a lengyelekkel együtt, azaz az esztergomi, kalocsai és gnezeni érsekségek és a kamini püspökség alkossanak egy káptalant (Provinciae Strigoniensis, Colocensis ac Gnesnensis cum episcopatu Camenensi pro una) uo. 461.

⁵⁰ Backmund N.; *Monasticon Praemonstratense I.*, Straubing 1942, 415—474. és *tölem Kirche und Kultur*, 261—265.

⁵¹ L. *tölem*: Lorenzo Giustinian e la letteratura medievale in Ungheria = *Italia ed Ungheria, dieci secoli de rapporti letterari*. Bp., 1967, 59—66. l.

⁵² Erre a feltevésre az jogosít fel, Bakócz Tamás egri püspöksége idejéből való számadáskönyv egy tételéből megtudjuk, 1494-ben a bécsi Dorotheenstift szeniora Pécssett járt. Mint fentebb láthattuk, az ágostoni kanonokokolostorok mintegy fele ebben az egyházmegyében létezett. Lehet, hogy az osztrák kanonok ezeket vizitálni járt Magyarországon. „Feria tertia ante Reminiscere [febr. 19.] in ciuitate Quinqueecclesiensi domino Nicolao seniori sancte Dorothee in ciuitate Viennensi fundate ad Viennam redeunti de commissione domini pro expensis den. VI c [600]”; Kandra Kabos; Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadókönyve 1493—6. évekből. Eger 1888.

bázisának szolgáló karthauzi és ágostonos kanonok kolostorok Magyarországon is részben már régebbi alapításokként, részben mint e kor sajátosan korszerű szerzetesházai, hasznosan szolgálhatták az új áhítat hazai recepcióját.

Hogy a Devotio Moderna és a pálosok között közvetlen kapcsolatok léteztek, Mályusz Elemér állapította meg.⁵³ A „remeteszerzet”, mint középkorunkban a fehér barátok rendjét nevezték, a XIV–XV. század folyamán mintegy 50–60 új alapításhoz jutott, és ez magában is bizonyítja kedveltségüket és hatásukat. Emellett szól az is, hogy a kor két legnagyobb magyar uralkodója, Nagy Lajos és Mátyás hatalmas pártfogójuk volt.⁵⁴ A pálosok jogilag ugyan a monasztikus rendek közé számítanak, de szervezetük a koldulórendek, főként a domonkosok és ágostonos remeték struktúráját követi. Regulájuk azonban nem a benedeki, hanem az ágostoni volt.⁵⁵ Bizonyos jelekből arra is következtethetnénk, hogy a pálosok rendje eredetileg a szerzetes kanonokságból történt szecessziónak tekinthető, legalábbis részben.⁵⁶ Az bizonyos, hogy a rend a régi monasztikus életformából és eszményekből nem mindent vallott magáénak. Egyszerű liturgikus élet,⁵⁷ anyagiakban általában szerény igények jellemzik a fehér barátok rendi stílusát.⁵⁸ E vonásaik viszont a rudnicei reform kanonokjaihoz közel állóknak mutatják őket. Az is igaz továbbá, hogy tudatos és magasabb szintű szellemi vagy tudományos törekvések sem jellemzik e korban a rendet. Egészében véve azonban a pálosok rendjében egy devotus társaságot láthatunk magunk előtt – ha nem is éppen elsőrangút.

A németalföldi devotio moderna intézményesülésének másik alapja a közös élet testvéreinek társasága volt, ahogyan őket általában nevezték, a Fraterherrek.⁵⁹ A fratres de communi vita Észak-Németországban terjedtek el Északnyugat-Lengyelországig, a cseh–osztrák–magyar kultúrterületre azonban nem jutottak be. E társaság nem volt igazi szerzetesrend, hanem csak fogadalom nélküli klerikus-társaság.⁶⁰ Tagjai között elég kevés volt a pap, a többség tanítással, bérnállással foglalkozó, kisebb rendekben levő klerikusból került ki.⁶¹

⁵³ Mályusz E.; A pálosrend a középkor végén, = Egyháztörténet 3. (1945), 1–53. l.

⁵⁴ Erről a rend középkorvégi krónikása, Gyöngyösi Gergely: Vitae fratrum heremitarum, Egy. Könyv. Kézirattár Ab 151/c, 56–79.; 147–151. l.

⁵⁵ Röviden összefoglaltam: Codices latini medii aevi bibl. univ. Budapestinen. Budapest 1961, 11–12. l.

⁵⁶ Erről tanúskodnak liturgiájuk sajátosságai (Szent Ágoston-napi himnuszuk: Flos cleri norma praesulum / canonicorum speculum / iam bonis regni fueris / cum Salomonis pueris...) a pálos breviariumokban. Az sem lehetetlen, hogy egyik első „gyűjtőhelyük” a Pécs mellett levő Patacs-hegyi Jakab-kolostor és alatta az Iregen létezett Mária kanonokkolostor között valami filiációs összefüggés volt. „Eremus” és kanonokság közötti kapcsolat lehetőségeiről: Dereine Ch., Chanoines, = Diction. d’hist. et géogr. ecclési. XII. 384–385.

⁵⁷ Vö. Gyöngyösi Gergely; Directorium singulorum fratrum officialium ord. sancti Pauli primi heremite ... Venetiis é. n. (1520 k.), különösen a „circa chorum” és a „regula rectoris chori” részeket.

⁵⁸ Ezt a kérdést vizsgáltam: A Báthory-biblia körül. A mű és szerzője, = MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közleményei VII. (1956) 197–206. l.

⁵⁹ Busch, Chronicon Windeshemense cap. 47, ed. Grube, 373–375. l.

⁶⁰ Lexikon f. Theol. u. Kirche II (1958), 722–723. l.

⁶¹ Uo. 723. és Heimbucher (1934) II 522–525. l.; Nottarp H. Savigny-Zeitschr. f. Rechtsg. Kan. Abt. 32 (1943) 384–418. l.

Hasonló sajátosságokat mutat a gesuatok Toszkánában keletkezett klerikus-kongregációja.⁶² A XV. században Budán is volt egy gesuati-település. Erről, említésen kívül, részletesebb adataink nincsenek.⁶³ Ez a klerikusház képviselné Magyarországon és általában a dunai Közép-Európában azt a jellegzetesen későközépkori megoldását az aktív sezszeretességnek, amit a Fraterherrek, Windesheim közvetlen elődei a Németalföldön és Észak-Németországban, a reformációig nagy népszerűséghez juttattak.

*

Ebből a háttérből és főrészt ezekből az intézményekből emelkedik ki a középeurópai *devotio moderna* és annak irodalmi teljesítményei.

A késő középkor valamennyi válságjelensége között a pénzügyi válságtól, sőt anyagi nyomortól elkezdve, a pestis-sújtotta kontinens zuhanásszerű demográfiai hanyatlásán át, a katolikus Európa egységének megsemmisítéséig,⁶⁴ semmi más nem rázta meg a kor értelmiségeit, mint az igazságfogalom kettéhasadása.⁶⁵ Ez, mint ismeretes, úgy következett be, hogy a *via antiqua* teológusai a tomista, azaz klasszikus skolasztika régi útját elhagyták és a nominalizmus korszerű, tehát *via moderna*-nak mondható útjára tértek.⁶⁶ Ez a fordulat a *doctor communis*től, azaz Aquinói Tamástól amúgy is elforduló ferences iskolán belül következett be. *Venerabilis inceptor fuit frater Guilelmus Ockham*, mondták a *via modernara* térés kezdeményezőjéről, a franciskánus Ockhamról. És valóban, a későközépkor filozófiai és skolasztikus teológiai gondolkodását a tiszteletreméltó kezdeményező, Ockham határozta meg.⁶⁷ Két igazság van. Az egyiket a teológia, a másikat a filozófia vallja. De csak az utóbbit lehet a *ratio* útján elérni és észokokkal igazolni. Az első viszont igazában az ember érzelmi életének nagy birodalmához tartozik. A teológia ezért természete szerint „*theologia affectus*”.⁶⁸ Alberta Lückers mutatta ki, Eckhart és a németalföldi szellemi filiációját vizsgálva, hogy milyen szorosan egymáshoz tartoznak a *via moderna* és a *devotio moderna* terminusok.⁶⁹

A XIV. század újonnan alapított egyetemei, Prága, Bécs, később Krakkó is a *via modernához*, azaz a nominalizmushoz tartozónak vallották magukat.⁷⁰

⁶² Heimbucher M., *Die Orden und Kongregationen der kath. Kirche II*, Paderborn, 1934, 522—525. l.

⁶³ Kardos T.; *A humanizmus kora Magyarországon*, Bp., 1955, 87. l.

⁶⁴ Graus i. m. (1. j.) 1—6. l.

⁶⁵ Gilson E.—Böhner Ph.; *Die Geschichte der christlichen Philosophie von ihren Anfängen bis Nicolaus von Cues* [Paderborn 1952], Feckes R.; *Die religionsphilosophischen Bestrebungen des spätmittelalterlichen Nominalismus*, = *Römische Quartalschr.* 35 (1927) 183—187. — Mauser G.; *Die Geisteskrise des 14. Jh.* Freiburg/Schw. 1915, az egész probléma ma is igen hatásos és hasznos megtárgyalása.

⁶⁶ Winter; *Tausend Jahre*, 182. l.

⁶⁷ Uo. 183. és *Frühhumanismus*, 30—33., 177. l.

⁶⁸ *Sodalitates canonicorum* (13. j.) 40.

⁶⁹ Lückers M. A.; *Meister Eckhard und die Devotio Moderna*, Leiden 1950, 40—46. l.

⁷⁰ Rupprich H.; *Das Wiener Schrifttum des ausgehenden Mittelalters*, = *Öster. Akademie der Wiss. Phil.-hist. Klasse, Sitzungsber.* 228. Bd. Abh. 5., Wien 1954, 147.; Winter; *Frühhumanismus*, 44—46., 68—72., 154—161. l.

Husz János mester, ennek megfelelően ugyanúgy nominalista filozófiai iskolázásban részesült Prágában,⁷¹ mint egy századdal később Luther Márton Erfurtban.⁷² Az a fontos szerep, amit a nominalista irányzat az uralkodó skolasztikán belül a prágai egyetemen is játszott, a legapróbb részletekig kivizsgált dolog. Legkorszerűbb bemutatása az eredményeknek Eduard Winter újabban megjelent *Frühhumanismus*ában található.⁷³ E téma részletesebb tárgyalása itt tehát fölösleges. De a következőkben kialakítandó kép jobb megértése érdekében meg kell külön említeni Winter amaz igen lényeges eredményeit, melyek Matthaeus de Cracovia,⁷⁴ de különösen Jan Milič,⁷⁵ aki a prágai főiskola graduáltja volt, a cseh devotio moderna kialakításában vitt lényegesebb szerepét tisztázták. Ugyanezt mondhatjuk Adalbertus Ranconis, Tomaš Štitný és Konrad von Waldhausen tekintetében is.

A prágai (cseh) devotio moderna vezető embereinek irodalmi munkássága hagyományozásának sorsa, a három szomszédos ország kéziratosszágyában, voltaképpen még nem volt kutatás tárgya.⁷⁶ A következőkben — pars pro toto — főleg azért, hogy egy eljövendő kutatómunka lehetőségeire utaljak, a budapesti egyetemi könyvtár néhány kódexéből nyert adalékot közölnék.

Jan Milič a prágai Szent Vid székesegyház kanonokja három budapesti kódexben szerepel.⁷⁷ A könyveket a Szepességen használták és talán másolták is. Végül a lehnici karthauzi kolostor birtokába jutottak. A *Gratia Dei* postilláról van szó (téli és nyári rész) és a nagybőjti beszédek gyűjteményéről (*Quadragesimale*). A budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 50. jelzetű kéziratában Nikolaus von Prachatitz beszédeit olvashatjuk az Oltáriszentségről. Milič a kéziratokban hagyományozott művei másolási szövegkörnyezetét — számos adespotán kívül sermok, traktátusok, kisebb munkák képezik: Heinrich von Frimár, augustiniana és pseudo-augustiniana, Bonaventura, Gerard de Liège, Hugo a S. Victore, Heinrich Eger von Kalkar, Guillaume de St. Therry, Hieronymus Alberti de Praga.⁷⁸

A cseh devotus-mozgalom főműveire számíthat Matas z Janova híres *Regulae veteris et novi testmentije*,⁷⁹ melyet a régi Magyarországon egy 1412/13-ból származó másolatból ismerhettek meg. A traktatust a kódexben Augustinus és Pseudo-Augustinus, Augsburgi David, Jean Gerson Scientia mortis, de még

⁷¹ Winter; Tausend Jahre, 186. l.

⁷² Stupperich R.; Geschichte der Reformation, München 1967, 35. l.

⁷³ Winter; Frühhumanismus, 44—45., 77—78. l.

⁷⁴ Lexikon f. Theol. u. Kirche VII (1962) 170—171. l.; Winter, Frühhumanismus; gyakran (Personenregister).

⁷⁵ Winter; Tausend Jahre, 178—179. l. és ua. Frühhumanismus, 85—103., 128—141. l. és még gyakran (l. Personenregister i. m.).

⁷⁶ Vö. Winter (Frühhumanismus 207—208) forrásjegyzékét, bár ő mindkét idézett munkájában regisztrálja és használja a kéziratosszágyot; Rupprich (Das Wiener Schrifttum) azonban az egész problémát figyelmen kívül hagyja.

⁷⁷ Cod. lat. univ. 42, 48, 50.

⁷⁸ Codices latini m. ae. bibl. univ. Budapest. (1961) 76—82. l.

⁷⁹ Winter; Tausend Jahre 115—118. és Frühhumanismus, 86—104. l.

egy Wenzeslaus a Kaplicz nevű cseh premontrei és esetleg Adalbertus Ranconis, Prágából, kíséri.⁸⁰ A kódex egykor szintén a lehnici karthauziaké volt.

A bécsi egyetemi körökből az Alma Mater egy volt diákja, később a facultas artium magister actu regense, azaz tanára: Nicolaus Kempf ab Argentina, Strassburgból,⁸¹ professzorságának négy éve után, lemondott katedrájáról és az alsó-ausztriai Gamingban karthauzi lett. Az Alemannia Superior nevű rendtartomány⁸² különböző osztrák, cseh-morva, szlovén és talán magyar kolostoraiban volt prior. Irodalmi működésének legismertebb emléke a *Dialogus de recto studiorum fine et ordine*.⁸³ Ez a beszélgetés, melyet az egyetemi (teológiai) stúdiumok helyes céljáról és rendjéről folytat a magister (Kempf) és a tanítvány, a közép-európai devotusság minden más irodalmi megnyilatkozásánál inkább mutatja, hogy országainkban egyetem és az új devoció egymáshoz tartoztak. Kempf és e munkája már a század eleje óta a német pedagógiatörténetben megfelelő helyre került.⁸⁴ Pedagógiai nézetei valóban érdekesek, de ismertek is. Figyelmünket azonban inkább a kort elsősorban érdeklő és arra jellemző állásfoglalásai kötik le. Így tanítványának röviden, de igen szemléletesen vázolja a karthauziak igen szigorú szerzetes életének előnyeit, összehasonlítva azzal a világi emberek szinte állandó létbizonytalanságát — mégpedig anyagi tekintetben.⁸⁵ A század demográfiai vizsgálatát idézi Kempf emlékezetbe, amikor kortársaink alacsony átlagéletkorát említi: „*quod homines in nostra aetate tam cito moriuntur*.”⁸⁶ És az is teljesen a via moderna-egyetemeknek a nagy nyugati schismáról vallott felfogásával egyezik, ha a magister úgy tanítja, hogy a zsinat a pápa fölött áll: „*concilium cuius est in ecclesia maior auctoritas*.”⁸⁷ Ilyen premisszákból következik Kempf konklúziójaként tézise a jogászok (természetesen kánonjogászok) uralma ellen az egyházban és az egyetemen,⁸⁸ valamint egy

⁸⁰ Cod. lat. univ. 53. — Codices latini, 84—87; Wenceslaus a Kaplicz szerepel egy hohenfurti kódexben is (Cod. Altovaden. 22: Codices latini 85.); Adalbertus Ranconis: Frühhumanismus, gyakran (l. Personenregister). Possessor-bejegyzések a kódexben 1445-ből: „Volumen vallis sancti Anthonij in Lechnicz Carthusiensis Ordinis”.

⁸¹ Pez, Bibliotheca asctica antiquo-nova ... IV, Ratisbonae 1724, (Praefatio V. a 5/4—b5/4 levél); Rupprich i. m. 166—167; Dedek (A karthausiak 182—183) a Menedékkő perjelei között említ egy Miklós nevűt, aki 14 évig (1478—1492 között) állott a kolostor élén és előzőleg maurbachi perjel és tartományi vizitátor volt. Azonos volt-e ez a tekintélyes néma barát Nicolaus Kempffel, nem tudhatjuk. A Lapis refugii Kempf halála napját (1491. nov. 20.) pontosan számon tartotta: Codices latini, 137.

⁸² Zak; Klosterbuch 142. l. — Dictionnaire d'hist. et géogr. ecclés.

⁸³ Pez, i. m. 258—492. l.

⁸⁴ Rösler, A.; Bibliothek der kath. Pädagogik VII, Freiburg/Bg. 1894, 280—348. l.

⁸⁵ Sed quod male comedas et misere vivas consoletur te memoria Patris tui, quem si imitabas fuisses in arte sua mechanica sartoriae aut alterius artis, gravissime laborasses et tenuissime ac grossissime refectus fuisses: et aquam frequenter, sicut in partibus tuis consuetum est, bibisses; nec tamen ad tantam Dei cognitionem et mandatorum eius pervenisses. Sic in labore tuo consolaberis, quando Patrem tuum aut frates aut alios eis similes considerabis, qui incessanter et gravissime laborant, nec semper ditantur. Pez, i. m. 287. l.

⁸⁶ Uo. 285. l.

⁸⁷ „... nec generalibus conciliis a quibus est totius ecclesiae auctoritas, oboediatur... Uo. 350. l.

⁸⁸ „Quae domina, scilicet sacra Theologia, jam multis annis in Concilio Constantiensi et ex post incessanter clamat ad Abraham summum Pontificem dicens: inique agis contra me:

terméketlenül skolasztizáló teológia ellen.⁸⁹ Mint egészséges megoldást a theologia affectust, az érzelmi teológiát ajánlja.⁹⁰ Ez viszont a devotusok teológiai alapfelfogásával tökéletes összhangban áll.⁹¹

Az egykori bécsi magiszter hosszú szerzetes élete (állítólag kilencvenedik évén túl 1491. nov. 20-án halt meg)⁹² gazdag irodalmi termést hozott. Műveit teljes számmal sorolja fel a *Bibliotheca Ascetica* IV. kötetében a kiadó Bernhard Pez⁹³ melki bencés. Nagyonbbrészt a szerzetesi nevelés a tárgyuk. Az egyik traktatus „*De discretione religionis necessaria*” szól, egy másik azt tárgyalja, miként viselkedjék a karthauzi a bűnvalló káptalanban (*De modo tenendi se in capitulo*). Kempf általánosabb tartalmú művecskékek is a szerzője. Ezek közé számíthatjuk egy „*tractulusát*” „*de vera, perfecta et spiritali caritate erga proximos*”. Az utóbb említett művet két budapesti kódex is őrzi, ezek egyike a lövöldi (Városlőd), a másik a menedékkövi (Lapis refugii a Szepességben) karthauzi kolostorból származik.⁹⁴ A lövöldi kódexben a két, Kempftől származó traktátust egy pseudocolumbanus és egy pseudobernardus kíséri.⁹⁵ Ezek után következik egy *Tractatus de corpore Christi: Qui ut fertur editus fuit a quodam monacho ordinis Carthusiensis in maiori domo Carthusie*”.⁹⁶ Valójában az *Imitatio Christi* negyedik könyve van előttünk. Eléggé ismeretes, hogy az *Imitatio* szerzőségén vitatkozó felek éppen ennek a negyedik könyvnek szerzőségét Kempistől egyhangúan elvitatják.⁹⁷ A többi vélt szerző között említik Heinrich Egert, az alsórajnai Kalkarból, aki Munnighuysenben volt karthauzi prior.⁹⁸ Ha tehát kódexünkben az *Imitatio* negyedik könyve szerzőjeként egy névtelen karthauzi szerepel, ez egyúttal érv (ha a Grande Chartreuse talán félreértésen alapuló említésétől eltekintünk) a negyedik könyv karthauzi eredete mellett.

A nyugat- és közép-európai Devotio Moderna szövegeinek közös hagyományozása kódexeinkben arra enged következtetni, hogy az „új jámborság”

ecce ancilla [ius canonicum], quam dedi in sinu tuo despicit me...” 269. l. „Ipsa si quidem sacrarum literarum scientia, tamquam domina et magistra habet dirigere scientiam juris tamquam ancillam...” 267.

⁸⁹ „Magis enim tibi utile est humiliari et in virtutibus et timore Dei proficere quam obscura et subtilissima cum praesumptione spiritus et inani gloria meditare, et modicum vel nihil in virtutibus proficere...” Uo. 289. l.

⁹⁰ „Verus theologus est, qui Sacram Scripturam intelligit, et in affectum trahit, et opere implet.” Uo. 306. l. „Non ergo debes philosophisare et gentilisare sistendo in intellectu; sed principaliter ad hoc conari, quo modo trahas omnia in affectum...” Uo. 313.; „non disputes per intellectum, sed trah in affectum gratitudinis, et recognosce propriam tuam ingratitudinem...” 319. l.

⁹¹ L. fentebb ... l.

⁹² Pez szerint (Praefatio b 3) 1497-ben halt meg, a Cod. lat. univ. 72 1492-t adja meg, nyilván tévesen; „*obiit centenarius*” mondja Pez (uo. b 2).

⁹³ Pez 36 művét említi (Praefativ) címeik szerint.

⁹⁴ Cod. lat. univ. 72. és 77.

⁹⁵ Codices latini, 123–124.

⁹⁶ Cod. lat. univ. 72: 3, 157’ — Codices latini ... 123.

⁹⁷ Kern, Fritz; Die Thomas a Kempis-Frage, = Theologische Zeitschrift 5. (1949), 169. kk. l.

⁹⁸ Lückers, M. A.; Meister Eckhart und die Devotio Moderna, Leiden 1950, 104–133. l.

mindkét (németalföldi és dunamenti) formája által létrehozott műveknek azonos értékelése és felhasználása lehetséges volt. A budapesti Egyetemi Könyvtár 50. latin kódexében,⁹⁹ mely Miličet is tartalmazza, az adespota és anepigrapha, tehát szerző és cím nélküli anyagban találunk egy rövid traktátust ezzel az incipittel: „*Volens purgari a peccatis...*” Ugyanezen munkát megtaláljuk a bécsi Schottenstift 394. sz. kódexében ezzel a címmel: „*Incipit libellus de puritate, quomodo doleat ut purgetur a peccatis editus quodam priore ordinis Carthusiensis*”.¹⁰⁰ Végül H. Blaschke bebizonyította még, hogy a névtelen karthauzi perjel, Heinrich Egerrel azonos.¹⁰¹ De tudnunk kell azt is, hogy Henrik prior kis munkáját, Geerd Grootenak, a németalföldi devotio moderna „*kezdetének és atyjának*” ajánlotta.

Fentebb láttuk, hogy az új devóció intézményesülése országainkban udvari köröknek, különösen a kancelláriának segítségével is történt. A raudnitzi vagy rudnicei reform átplántálása Ausztriába a bécsi Dorotheenstift alapítása által történt.¹⁰² Ugyanakkor került Bécsbe V. Albert herceg alatt Prágából Bécsbe a luxemburgi kancellária,¹⁰³ melynek vezetését ugyanazon Andreas Plankra ruházták, aki mint St. Dorothea alapítója már előttünk ismeretes. A luxemburgi udvari kancellária és az itáliai korai humanizmus között fennállott sokféle kapcsolatot K. Burdach és iskolája lényegileg tisztázta.¹⁰⁴ Az is bizonyos, hogy az Itáliából a dunai országokba vezető összeköttetések középpontjában Francesco Petrarca áll.¹⁰⁵ Feltételezhetjük, tehát, hogy a korahumanista docta pietas főalakja országaink devotio modernáját egészen sajátosan színezte.

Ismeretes, hogy Magyar Benignának, Kinizsi Pál özvegyének horáskönyvében megtaláljuk Petrarca bűnbánati zsoltár parafrázisának magyar fordítását.¹⁰⁶ A másolás helye „*őnagysága vázsonyi klastromának*” pálos scriptoriuma. Mivel azonban a horáskönyv nem a pálos, hanem az esztergomi breviárium rendjét követi, a könyv tulajdonosának udvari kapcsolatait is számításba véve egy világiak, esetleg világi klerikusok által másolt vagy létrehozott, esetleg főúri, udvari körökben használt mintapéldányt tételezhetünk fel.¹⁰⁷ Ha feltevésünk az egész szöveggörnyezetre, tehát Petrarca zsoltáira is áll, a petrarquista humanista vallásosság terjedésének útját is e vonalon elindulva sejthetjük. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy magyar ágostonos kanonokok az észak-itáliai, közelebbről velencei devótusok egyik főalakjának, Lorenzo Gius-tinianinak legalább egy művét (*Manipulus florum*) Magyarországra közvetí-

⁹⁹ Cod. lat. univ. 50: 23, ff. 230—233, és 204—205. Codices latini... 80—81.

¹⁰⁰ Codices latini, 81.

¹⁰¹ Blaschka H.; Zur Devotio Moderna — Deutsch—Slawische Wechselbeziehungen, Eduard Winter gewidmet. Berlin 1955, 1—13. és Lückers i. m. 110. l.

¹⁰² Rupprich i. m. 159—160.

¹⁰³ Uo. 162—163.

¹⁰⁴ Burdach K.; Reformation, Renaissance, Humanismus (= Vom Mittelalter zur Reformation III/2), Berlin. 1926.

¹⁰⁵ Winter; Frühhumanismus, 58—64. l.

¹⁰⁶ Uo. különösen 59—66. l.

¹⁰⁷ Kardos; Humanizmus; Horváth János; A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Bp., 1931, 166; Nyelvemléktár XIII, Budapest 1885, 92—99. l.

tették és magyarra is lefordították.¹⁰⁸ Végül mint a nyugat-keleti devotus kapcsolatok szép alkonyát kell tekinteni Gosztonyi János győri püspök 1519-ben Baselben első kiadásban megjelent *Elucidatorium ecclesiasticum*-át. A püspök e könyvvvel klérikusait himnuszok, szekvenciák, áldások és más szertartások előkelő humanista értelmezéséhez akarta juttatni. Ennek a 16. században nagyra becsült munkának szerzője Jodocus (Josse) Clichtovaeus, egy flamand,¹⁰⁹ aki, mint honfitársa Johannes Mauburnus¹¹⁰ egyszerre tevékenykedett a párizsi egyetemen és az ottani ágostoni körökben. Clichtovaeus, a devotio végső formájának különös fényt adva, az egyházi reformszükségek humanistakatolikus átgondolását sürgette. A magyar devotusok cseh és osztrák társaik mellett főleg latin (olasz és francia) hatások felvételével tűntek ki.

Jogos tehát az a végső következtetésünk, hogy különböző cseh, holland, olasz devotusáramlatok találkoztak a három dunai országban, és képesek voltak a huszita háborúk megrázkodtatásai ellenére is, hogy későközépkori, sőt már előreformációs jámborság kialakításán együttműködjenek.

LA DEVOTIO MODERNA DANS LES PAYS DANUBIENS

(Résumé)

Il est bien connu, combien la devotio moderna aie dans la conscience des historiens un air presque à peu exclusivement néerlandais. Or les contemporains (p. e. Jean Busch, historiographe de Windesheim) en furent autrement convaincus. Pour eux eût été — semble-t-il — bien évident, l'existence des communautés devotes tant dans la sphère germanique que dans celle latine (in germanico et italico orbe). C'est pourquoi que l'auteur a conçu l'idée de ressourcer la question, en ce qui concerne l'histoire religieuse de la triade historique et culturelle de la Bohême, de l'Autriche et de la Hongrie. Les fruits de ses recherches — menées surtout à l'aide des manuscrits de la Bibliothèque Universitaire de Budapest — sont présentés dans cet article.

Les tendances dévotes de ces pays ci mentionnés, sont bien étroitement apparentés aux courants pareils dans les Pays Bas. La raison en est donnée par le fait, que la paralléité de la voie moderne, c'est à dire du nominalisme et la dévotion moderne est bien prouvée tant dans les contrées rayonnées intellectuellement par Prague et Vienne, que dans les régions tributaires de l'occamisme parisien. De plus le basis institutionel pour le mouvement dévot danubien, que pour le néerlandais fut représenté par les monastères des chanoines réguliers de St. Augustin et par les Chartreuses, renforcés en Hongrie par l'ordre de St. Paul l'Ermite, très florissant à l'époque. Toutefois les frères de la vie commune n'ont pu obtenir l'accès vers la Danube. Au surplus en Hongrie le visage spirituel du bas moyen âge de ce pays, est bien nettement marqué par des traits empruntés à la docta pietas italienne pétrarquiste et à la réforme d'un Lodovico Barbo et Lorenzo Giustiniani.

¹⁰⁸ L. 51. j.

¹⁰⁹ Massaut J. P.; Josse Clichtove, l'humanisme et la réforme du clergé I. Bibliothèque de la Fac. de Phil. et Lettres de l'Univ. de Liège. — Fascicule 183, Paris 1968. Clichtoveus kapcsolata Gosztonyi János püspökkel: Gábrriel Asztrik: Várdai Balázs a humanista Párizsban, = Archivum Philologicum 66 (1942) 26–48. l.

¹¹⁰ Mauburnus, (Jean Mombaer) Lexikon f. Theol. u. Kirche, VII (1962), 184. l.